

PRESENTACIÓ
ENRIC GALLÉN
Universitat Pompeu Fabra

I

En un full de diari (10-VIII-1968, Vallvidrera), recollit i revisat a *El mirall de la vida. Dietari 1956-2015* (2021), Joaquim Molas anota:

De fet, la cultura catalana és el resultat de molts factors: un passat irregular i sovint inservible, un joc agònic de pressions/interferències i d'intempèrie/defensa, una sèrie de contradiccions internes de difícil solució, etc. Amb tot, aquest segle ha mostrat una certa potència creadora que no sols és visible en les realitats històricament computables (Gaudí, Miró, Barraquer), sinó també en les possibilitats frustrades. Entre les frustracions, caldria posar: 1) els morts *en fleur*: Nonell, Folguera, Salvat-Papasseit, Crexells, Rosselló-Pòrcel, Esquerra, Màrius Torres o Ramon Rogent; 2) els morts prematurs: Maragall, Andreu Nin i Vicens Vives; 3) els qui, pel desordre produït per una activitat política descabellada i, tanmateix, necessària i, més en concret, per la guerra civil, han estat abocats, a partir d'un moment donat de la seva vida, a un silenci pràcticament absolut (Casals, Nicolau d'Olwer, Gasol) o a violentes fluctuacions/rectificacions: Rubió i Balaguer, Pla, Estelrich, Riquer, etc.; 4) els qui, per motius econòmics i polítics, han hagut de treballar fora del seu àmbit natural: Joaquim Nin, Duran i Reynals, Trueta, els dos Sert, Joan Coromines, Ferrater Mora... (en alguns casos, com el d'Anais, filla de Joaquim Nin, no han tingut, ja, cap mena de consciència dels orígens, tot i haver residit un temps al país); 5) els qui, per tensions ideològiques, han trencat amb el país i s'han desenrotllat en un altre àmbit cultural: Ors, Miquel Villalonga, etc. (malgrat tot, les novel·les d'Ignasi Agustí són prou superiors a les catalanes de la mateixa fusta); 6) els qui, per diverses raons, han restat

en l'anonimat més dramàtic. Morts, o condemnats al silenci, abans d'estrenar-se. Exemple? Pere Vives.¹

Molas conclou en la primera redacció d'aquest full, nou anys més tard: «El futur és una altra qüestió que està, i no està, a l'abast. Depèn del grau de voluntat que posem en la lluita, però, també en les condicions externes: demogràfiques, econòmiques, polítiques.»² Ha plogut molt d'aleshores ençà a l'hora de situar aquelles «potències» creadores que, en l'àmbit de la recerca i els estudis científics i culturals, han desenvolupat els professionals catalans més enllà del nostre país. Per una banda, la incorporació avui en dia de científics catalans en centres de recerca de referència arreu del món ha estat i és àmpliament difosa pels nostres mitjans de comunicació escrits i audiovisuals; per l'altra, de 1968 ençà hi ha hagut també un canvi substancial en el tractament de la cultura humanística que no ha estat ni és tan coneguda ni apreciada semblantment pels mateixos mitjans.

Actualment, en relació amb el desplegament de la cultura catalana humanística i artística, es disposa d'altres plataformes com ara l'Institut Ramon Llull, un organisme oficial de promoció i difusió pública, que acull la Federació Internacional d'Associacions de Catalanística amb entitats pioneres com la veterana Anglo-Catalan Society (1954) o la North-American Catalan Society (1978), i amb professionals catalans de referència com Joan-Lluís Marfany (1943) o Joan Ramon Resina (1956), representants del llegat de la nostra cultura, compartida en la majoria dels casos amb l'espanyola. Una colla de professionals, abanderats de la història literària i/o els estudis culturals de caràcter interdisciplinari que per diverses raons (professionals, econòmiques, familiars, personals) han desenvolupat (i/o continuen fent) la carrera acadèmica a l'estranger enmig sovint d'«un silenci pràcticament absolut» i/o de l'«anonimat més dramàtic» per part de les institucions públiques de la seva terra d'origen. Un historiador com Joan-Lluís Marfany ha estat absolutament clau i decisiu en la revisió i la interpretació de la cultura i la literatura catalana contemporànies que arrenca

1. MOLAS (2021: 36-37).

2. MOLAS (1977: 25).

del Vuit-Cents. Com en el seu corresponent context ho van ser també altres professionals catalans per difondre més enllà de Catalunya la nostra cultura com Felip M. Lorda Alaiz (1918-1992), Josep Miquel Sobrer (1944-2015), o el dibuixant i reconegut caricaturista antinazi Mario Armengol Torrella (1909-1995), recuperat fa poc temps per Plàcid Garcia-Planas,³ i promogut en el temps de postguerra per Josep M. Batista i Roca (1895-1978), professor del Trinity College de Cambridge. Qualsevol d'ells, deutors i marmessors del treball i el llegat cultural i artístic precedents, ha fet aportacions significatives en el conjunt dels estudis culturals catalans i espanyols.

II

O Manuel López Abellán (1938-2011), a qui vam dedicar una jornada d'estudi sobre la seva trajectòria personal i professional (24-II-2022). Abellán neix a Barcelona el 20 d'agost de 1938, a les acaballes de la Batalla de l'Ebre i un mes abans del comiat forçat de les Brigades Internacionals; és el tercer de quatre fills (Emilio, Fernando, Manuel, Paquito/Francesc) d'un matrimoni establert a Barcelona en l'etapa republicana. Manuel, el pare de San Fernando de Cádiz, i Concepción, la mare de Cartagena (Múrcia), viuen en un «quart de casa» del carrer dels Mariners, al barri de la Barceloneta.

Les primeres beceroles, Abellán les deu aprendre en una escola de l'església de Sant Miquel del barri fins que, en copsar el bon funcionament i interès en els estudis, un membre eclesiàstic aconsella els pares que el seu fill entri com a intern al Seminari Conciliar de Barcelona, amb estades també al Seminari Menor de la Conreria de Tiana, on s'està a partir del curs 1951-1952 fins al curs 1959-1960, segons consta en el certificat signat pel prevere Joan Pelegrí, secretari dels Estudis del Seminari Conciliar, el 3 de setembre de 1968. En l'endemig, conclou el batxillerat superior el 1957, en examinar-se a l'Institut Ausiàs March de Barcelona. Abellán no arriba a fer els vots, tal vegada per haver-se implicat en qüestions de caràcter polític i social, en l'època

3. «Cabaret Voltaire» (2021: 10).

del bisbe Gregorio Modrego (1890-1972), i/o per evitar també fer el servei militar obligatori, abandona el seminari. Segons el seu germà Francesc (1946) se'n va durant un temps amb un amic a Cartagena i, més tard, camins de França, s'instal·la a Montpeller, on contacta amb la realitat d'un exili republicà completament arrelat després d'haver participat amb la resistència contra el nazisme.

És difícil saber què va fer exactament, quins van ser els moviments d'Abellán fins al 1964. La documentació escrita i oral, segons el fons personal conservat al CRAI Biblioteca Pavelló de la República, informa en tot cas que entre 1962 i 1963 obté un certificat de llengua francesa (primer grau, opció general) i un diploma d'estudis francesos en l'opció de literatura. Justament, el 1963, el seu títol de batxiller espanyol és reconegut com a equivalent al «baccalauréat de l'enseignement secondaire français». Entre 1964 i 1965 fa estudis de ciències econòmiques i socials, i sota la direcció d'Henri Desroche (1914-1994), es diploma amb un estudi sobre «Approches morphologiques du catholicisme espagnol» (1966) a l'École Pratique des Hautes Études de París (EPHE), on treballa alhora d'assistent de recerca del director del seu treball. Desroche és una figura cabdal en la formació d'Abellán. Com a dominicà, en vida de Pius XII publica *Signification du marxisme* (1949), que és retirat de la venda i el converteix en un suposat filomarxista. Desroche abandona l'hàbit dominicà i esdevé un important sociòleg de les religions i un dels responsables de convertir la VI secció de l'EPHE en la École des Hautes Études en Sciences Sociales.

Acabats els estudis a França, és contractat com a col·laborador científic del Centro de Planificación y Desarrollo de la Universidad de Carabobo de Valencia a Veneçuela el 1967, on viu amb Martha Zondervan (1940), una pintora holandesa a qui ha conegut a França. Quan tornen, s'instal·len als Països Baixos; entre 1968 i 1970 fa classes de francès i espanyol a l'Escola Especial Superior d'Agricultura i al Meao Leeuwarden, i fa també d'ajudant científic de literatura i cultura espanyoles a la Universitat de Groningen.

El destí personal i professional de Manuel L. Abellán canvia quan a partir de 1972 es trasllada a la Universitat d'Amsterdam, on comença a treballar amb Felip M. Lorda Alaiz, nebot de Felipe Alaiz de Pablo (1887-1959), un destacat líder anarcosindicalista exiliat a França el 1939.

Lorda Alaiz, que havia estat soldat de l'exèrcit republicà en els fronts de Terol i l'Ebre, es llicencia posteriorment en Filologia Clàssica a Madrid (1945), i entre 1948 i 1949 treballa a Utrecht com a corresponsal a Holanda de l'agència Pyresa de Madrid. Retornat a Espanya el 1953, el servei espanyol de la BBC el contracta i s'installa a Londres (setembre 1955 – agost 1960). Entre 1960 i 1977, s'incorpora inicialment com a docent de llengua i literatura espanyoles a la Universitat d'Amsterdam, on se celebra el segon Col·loqui Internacional de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (1970), de què Lorda és membre fundador. La trajectòria de Lorda, en relació amb la cultura catalana, és important. Amic de joventut de Manuel de Pedrolo, facilita la difusió primicera de l'obra teatral del targarí en la cultura anglosaxona,⁴ i és autor d'una tesi doctoral, dirigida pel doctor Antoni M. Badia i Margarit, sobre la traducció de *L'Odissea* per Carles Riba, defensada a la Universitat de Barcelona el 1968.

Lorda Alaiz deixa empremta en Abellán, un jove sociòleg barceloní format a la universitat francesa que, a finals de la dècada de 1970, substitueix en la càtedra Lorda, retornat a Espanya com a diputat del PSC a les Corts Generals del 1977. Abellán reprèn i culmina la recerca inicial de Lorda sobre la censura en el context de la dictadura franquista, un règim de repressió política i cultural, i es converteix en el punt de partida indispensable i de referència dels estudis posteriors sobre la censura d'altres investigadors. A partir del 1976, Abellán accedeix a l'arxiu del Ministerio de Información y Turismo per consultar els expedients relacionats amb la censura i fotocopiar-ne uns quants, abans del trasllat a l'Archivo General de la Administración d'Alcalá de Henares; el resultat és el llibre *Censura y creación literaria en España (1939-1976)* (1980). Un any més tard de la publicació del llibre de referència en els estudis de censura, es doctora en Estudis

4. Vegeu «Manuel de Pedrolo en el record» (1990: 39-40). «Presentación de Manuel de Pedrolo» (1961: 1-2). A la revista *Papeles de Son Armadans*, que dirigeix Camilo José Cela, publica els seus assajos sobre el nou teatre anglès, com també fa a *Primer Acto*. Arran de la seva estada a la BBC, coneix Martin Esslin, i li fa conèixer els textos dramàtics de Pedrolo, que li serveixen per incorporar-lo al seu llibre sobre *The Theatre of the Absurd* (1960).

Ibèrics a la Universitat de París VIII amb una tesi sobre *La censure franquiste comme conditionnement de la production littéraire espagnole (1939-1976)*. Fins a la seva mort (2011), Abellán no para de promoure a la universitat la recerca i la difusió sobre les cultures catalana i espanyola, dirigeix treballs de recerca, organitza simposis internacionals sobre literatura espanyola i catalana, i funda la revista *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios*, entre altres activitats. Cinc anys abans de la seva mort, fa suport a José Andrés de Blas en la creació la revista *Represura: Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*.

III

Quan vam pensar en l'organització del Simposi Internacional «Manuel L. Abellán, mestre de la història cultural» (24-II-2022) a la Sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans, des del primer moment considerem la necessitat d'oferir una aproximació personal i professional a Manuel L. Abellán amb la presència d'estudiosos i amics que coneixen i/o han seguit de prop la seva trajectòria. Per començar, des d'un punt de vista personal i professional, el periodista i fotògraf Albert Cañagueral Rey, i els professors Josep Lluís Orts-Molines i Núria Arbonés Aran, hi van contribuir de grat. El primer, un noi del barri de Sant Andreu —com Abellán ho és del de la Barceloneta—, explica a «Semblanza de Manuel» la història d'amistat entre tots dos, iniciada arran de la publicació de *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, entre 1981 i 2016 per camins d'Holanda, França i Catalunya fins al trasllat del seu llegat al Pavelló de la República de Barcelona el 2016, col·laborant en el conveni signat per Constance Kuijpers, vídua d'Abellán. Orts-Molines i Arbonés Aran se centren, a «El mestratge entre els estudiants i col·legues a la Universitat d'Amsterdam», en la vida acadèmica d'Abellán i el seu paper com a impulsor del lectorat de català a la universitat, de què tots dos van ser lectors. Construeixen un relat sentit d'afecte i reconeixement cap a Abellán i el seu treball, amb el suport documental de les enquestes fetes a antics alumnes i col·legues de la universitat com Jeroen Oskam o Lidwina M. van den Hout-Huij-

ben, entre d'altres, en què es valora la interdisciplinarietat en la recerca i el mètode en la seva tasca docent i investigadora.

En segon lloc, els estudis d'Olívia Gassol, José Andrés de Blas, Cristina Suárez Toledano i Fernando Larraz permeten acostar el lector a la formació acadèmica d'Abellán i als resultats i les derivacions de la seva activitat investigadora en els estudis d'història cultural sobre la censura durant la dictadura franquista. L'aportació d'Olívia Gassol, «Des de París i Amsterdam. Manuel L. Abellán, precursor de la història cultural», és indispensable per conèixer les bases metodològiques i historiogràfiques d'Abellán, vinculades a la sociologia, l'estructuralisme i el marxisme que tanta influència van exercir en els universitaris europeus a partir de la dècada de 1960. Les influències d'intel·lectuals i acadèmics francesos com Robert Escarpit, Lucien Febvre o Lucien Goldmann, però també d'Antonio Gramsci o Georges Gurvitch, sense oblidar *Sociología del consumo literario* (1974), un estudi fonamental d'Enrique Gastón, li serveixen per elaborar un mètode personal de recerca sobre el passat i el present des d'una actitud inequívoca de compromís social. Al seu torn, José Andrés de Blas, a «La producción escrita de Manuel Abellán: una interpretación de la censura», compara *Censura y creación literaria en España (1939-1976)* amb el conjunt dels seus articles, i se centra en conceptes i idees originals que Abellán incorpora en el seu treball, com ara el fet que la censura té un caràcter universal i aflora en tota mena de societats conegudes, en què no s'ha d'obviar el factor de la repressió política i cultural.

Un cop situada la formació i el mètode emprat per Abellán com a investigador, Cristina Suárez Toledano ofereix a «Balance critico de los estudios sobre la censura editorial franquista» una àmplia selecció d'estudiosos i obres publicades sobre el tema, amb posterioritat a les aportacions d'Abellán, basades en contribucions (història, filologia, traducció, estudis de gènere) de casos concrets o en la importància que la repressió cultural significa en el treball dels editors i autors. Per la seva banda, Fernando Larraz analitza a «Manuel L. Abellán, la censura editorial y los estudios literarios en la actualidad» el ressò de les aportacions pioneres d'Abellán en el camp dels estudis literaris, el seu seguiment i la seva superació per part d'estudiosos que han completat l'anàlisi de la censura durant el règim franquista i posteriorment. En

qualsevol cas, per a Larraz, els estudis d'Abellán continuen sent una font de referència per a la recerca literària sobre la censura franquista.

En tercer lloc, Mireia Sopena exposa a «La censura vista pels escriptors catalans. Una aproximació crítica a un estudi inèdit» el resultat de l'enquesta que en els primers anys setanta Lorda Alaiz i Abellán van enviar a seixanta-dos escriptors catalans per estudiar el tema de la censura i l'autocensura, abans que Abellán accedís als arxius de censura; l'enquesta només va ser resposta per vint-i-dos autors. Es tracta del primer estudi sobre la censura franquista des de la perspectiva de la sociologia literària. Per tancar l'estudi sobre la trajectòria intel·lectual i acadèmica de Manuel L. Abellán, Olga Giralt i Esteve i Lourdes Prades Artigas, ofereixen una aproximació historicobibliogràfica de Manuel L. Abellán a partir del Fons personal dipositat al CRAI Biblioteca Pavelló de la República (Universitat de Barcelona).

IV

En una carta aplegada per Francesc Parcerisas (26 agost 2009), de Bloomington estant i mentre espera el retorn a «la dolça Catalúgnia», Sobrer expressa als seus amics un sentiment que tal vegada Abellán, establert els últims anys a Sureda (Catalunya Nord), hauria pogut compartir perfectament:

No recordo qui va dir que un que s'exilia acaba sent estranger a dues terres, i potser és el meu cas. Però de tota manera m'aconso, i molt, saber que tinc amics a dues bandes de l'Atlàntic. Us passo aquesta nota (i disculpeu el missatge col·lectiu, i, ai las, no trobo el correu d'alguns encara!) per dir-vos que he tornat, tot sencer, a un Bloomington ple de verd i d'esperances i que m'hi estaré fins a finals de gener o començos de febrer (si tot va segons els plans), quan em tocarà el retorn a la dolça Catalúgnia. I voldria agrair-vos un cop més les amabilitats que heu tingut amb mi durant aquests mesos passats. Us desitjo un bon final d'estiu i tota mena de *parabens*. Fins a la propera, Josep Miquel.⁵

5. *Epistolari* (2020: 505).

El reconeixement del lligam dels investigadors catalans forjats a l'estranger, durant i després de la dictadura franquista, amb el seu país d'origen no només se circumscriu a la seva activitat professional, sinó també a l'àmbit més personal, a un pregon sentiment d'absència i enyorança del país, la terra, la pàtria, que la nostra literatura de Jordi de Sant Jordi ençà ha sabut expressar. En el cas de Manuel L. Abellán es dona un factor compartit amb altres col·legues, que explica la majoria dels seus moviments personals i professionals. Com altres agents de la cultura, nascuts en un període semblant o proper al seu, Abellán és fruit d'una cultura de barri barcelonina, que comparteix amb nois del Raval, com Joaquim Marco (1935-2020), Manuel Vázquez Montalbán (1939-2003), Terenci Moix (1942-2003), Josep M. Benet i Jornet (1940-2020), o del Poble-sec, Joan Manuel Serrat (1943). Tots ells membres de les classes subalternes, fills o no de la immigració, constitueixen la primera promoció de professionals de la cultura educats en el primer franquisme amb el dur record de la desfeta de l'ideari republicà. Com assenyala Vázquez Montalbán a propòsit del primer Serrat:

Los componentes sociales, histórico-tradicionales, las incidencias históricas comunitarias, todo ayuda a conformar una conciencia popular que termina de perfilarse en el contacto con un paisaje urbanístico característico y en el sistema de convenciones de comunicación que establecen desde la especial educación que se recibe en el colegio del barrio, hasta los elementos de vestuario que distribuye la tienda más acreditada del mismo. Todos estos componentes se repiten en los restantes barrios barceloneses y en cualquier barrio de cualquier ciudad. Y en este aspecto, la cultura de barrio que ha ilustrado la sentimentalidad de Serrat es equiparable a la que ha ilustrado a Terenci Moix de la calle Joaquín Costa o al Joaquim Marco de la calle de la Aurora. Pero en Moix y en Marco inciden después otras motivaciones culturales con más mayúsculas.⁶

Si fem una ullada ràpida a l'activitat literària i artística posterior de tots, es copsa una presència constant del sistema de vida personal i col·lectiu que es viu a Barcelona especialment durant les primeres dècades

6. VÁZQUEZ MONTALBÁN (1973: 11).

de la dictadura. Abellán, però, és un noi de barri diferent. La seva condició de seminarista n'és el factor decisiu i potser una de les raons o un dels factors d'una dedicació professional que el duu a la sociologia i a estudiar, posem per cas, de ben jove el catolicisme espanyol que ell ha conegut personalment. El pas de la sociologia cultural a la literària i d'aquesta a interessar-se per la censura assenyalava el mateix interès que els seus coetanis per comprendre les bases d'un règim polític de repressió cultural i política que els abraça a tots. D'una banda, el seu interès per revisar historiogràficament el realisme social als *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios* (1993), i convidar historiadors més joves que ell com Mariano de Paco (1946), Manuel Aznar Soler (1951), Oscar Barrero (1961) i Jordi Gracia (1965). De l'altra, bastir els ponts de diàleg entre la cultura espanyola i la catalana, aconseguir la creació d'un lectorat en llengua catalana a la seva universitat, i organitzar unes I Jornades de Cultura Catalana (28/29-IV-1994) amb Josep Coderch, Josep Benet, Ignasi Riera, Jordi Castellanos o Boj de Nijs.

Quan s'escolten els primers discos de Serrat en català o en castellà, es fullegen els articles periodístics i es rellegeixen *Crónica sentimental de España* (1971) i *La penetración americana en España* (1974), de Vázquez Montalban, la trilogia de les *Olors* del teatre de Benet i Jornet, o els estudis sobre la censura d'Abellán, la percepció del receptor és sempre la mateixa: tots (i altres, esclar) reconstrueixen des de la distància o la proximitat física, amb accents, llengües, sentiments i esperits distints, en la seva obra literària, artística o assagística etapes i episodis dels més dolosos viscuts durant la dictadura franquista a Barcelona, a Catalunya i Espanya. Tots, fills d'una cultura de barri republicana i progressista, la dels vençuts per la força de les armes, ves a saber si avui ja no desapareguda del tot.

BIBLIOGRAFIA

- «Cabaret Voltaire» (2021): «Cabaret Voltaire. Tinta catalana contra Hitler», *La Vanguardia* (25/26-XII), p. 10.
- Epistolari* (2020): *Epistolari Francesc Parcerisas & Josep Miquel Sobrer*, a cura de Francesc Parcerisas, Lleida: Punctum.

- «Manuel de Pedrolo en el record» (1990): «Manuel de Pedrolo en el record», *Avui* (28-VII), ps. 39-40.
- MOLAS (1977): Joaquim Molas, «Diari 1962-1976. Fragments», *Serra d'Or*, núm. 212 (maig), p. 25.
- MOLAS (2021): Joaquim Molas, *El mirall de la vida. Dietari 1956-2015*, edició de Rosa Cabré i Maria Capdevila, Barcelona: Edicions 62.
- «Presentación de Manuel de Pedrolo» (1961): «Presentación de Manuel de Pedrolo», *Norte. Revista Hispánica de Amsterdam*, any II (1 octubre), ps. 1-2.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN (1973): Manuel Vázquez Montalbán, *Serrat*, Madrid: Júcar.